

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊՐՈՖ. Է. ԱՃԱՌՅԱՆ

(Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների
ակադեմիայի իսկական անդամ)

ՀՈՒՇԵՐ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՄԱՍԻՆ՝

Կոմիտասի հետ, 1897 թվականին սկսվել էր երեք տարի շարունակաբար պաշտոնավարած հեր էջմիածնի Գեորգյան Ճեմարանը։ Եվ ապրելով նույն սենյակին մեջ, ես մոտեն ճանաչեցա անոր նկարագրի գծերը։

Կոմիտաս մարդկային բացառիկ առարկանություններու ծով էր։ Չափազանց աշխատասեր էր ան, աննկուն կամքի տեր, անկեղծ, բարեհոգի, մարդակրտսե և մեծ հայրենասեր։ Բացի իր երաժշտական հանճարեն, ան ունեւր նաև բովնտի շնորհներ — բանաստեղծ էր և ճարտար կոմիկ (երգիծող) ղերապան մը, որ ֆարսի (զավեշտի) մեջ ալ մեզ հայտնի էր։ Ահա թե ինչու ան Ճեմարանի մեծին ու փոքրին սիրելին էր դարձած։

Կոմիտաս բացառիկ ակորժելի ձայն մը ունեւր, որուն համար իրիմյան Հայրիկի մասնավոր համակրանքին էր արժանացած։ Հայրիկի կարգադրությամբ, ան կղեկավարեր վանքի դպրաց դասը և պատասխանատու էր նաև պատարագի՝ սուրբ խորանին երգված սարկավազի բաժնին և ավետարաններու ընթերցման կանոնավորության։

Անգամ մը Ս. Սարգսի տոնին, եկեղեցին ավարտելեն վերջ, Հայրիկը ուզեց Կոմիտա-

սին անձամբ հայտնել իր շնորհակալությունը օրվան եկեղեցական երգեցողության լավ կազմակերպման և Կոմիտասի այնքան քաղցր երգելուն համար։ Եվ Հայրիկը շուտով Կոմիտասը կանչել տվավ մոտը։ Անշուշտ, մեծ էր Կաթողիկոսի հրամանը։ Ճեմարանի ուսուցիչ և ուսանող աջ ու ձախ ինկանք, բայց Կոմիտասը չդատանք։

Այդ օրը, Ս. Գեորգի տոնախմբության ետքից, վանքի և շրջապատի մեջ հավաքվել էին Հայրատանի շրջաններեն տասնյակ հազարավոր ուխտավորներ, որոնք ավանդական սովորության համաձայն մատաղի սեղաններ բացած, կզվարճանային։ Գհոլ-զուռնայի երաժշտությունը կընցներ օդը։ Ժողովրդական երգն ու պարը զվարթ մթնոլորտ մը կստեղծեին։

Կոմիտասի անհայտանալու լուրը հասավ Վեհի ականջը։

Ուշ երեկո էր, երբ Կոմիտաս, Ճեմարանի կուրենու իջնելով, մտավ սենյակ և ուրախության բացառանշունություններով ցույց տվավ այդ օր իր հավարած ժողովրդական երգերն ու պարերգերը, որոնք ձայնագրած էր հայկական ձայնանիշերով։ Երբ քիչ վերջը Վեհափառ Հայրիկի բով գացինք, վրդոված դատանք զինքը։ Կոմիտաս ծռնելի եկավ անոր առջև և Աջը առնելով ըսավ. «Եթե Վեհեցանկանա, մեղքերս շատ շուտ կբալեն, հիմա իսկ երգելով այսօր իմ հավարած ժողովրդական երգերեն»։ Եվ իրիմյան Հայրիկի ներողամիտ հայացքին տակ, Կոմիտաս երգեց իր ձայնագրած ժողովրդական երգերին՝ մեծ հաճույք պատճառելով Վեհափառին։ Այդ անմոռանալի օրեն վերջ, իրիմյան Հայրիկի հրամանով ամեն տաղավարի, հետ պատարագի, Կոմիտաս ազատ կշրջեր ժողովուրդին մեջ, ծառայելով իր նպատակին։

1. Հանգուցյալ ակադեմիկոս Է. Աճառյանը իր այս հուշերը պատմել է տիկին Աղափնի Մեսրոպյանին՝ տեղավորելու «Կոմիտասի կյանքն ու զործունեությունը» աշխատության հուշային բաժնում։ Ընդառաջելով խմբագրության խնդրանքին, տիկին Մեսրոպյանը սիրահոգությամբ օգնեց այն տպագրելու մեր ամսագրում։ Աճառյանը լինելով հայրենակից տիկին Մեսրոպյանին, սովորություն է ունեցել նրա հետ խոսել Պոլսի բարբառով, օրով և պատմել է իր ներկա հուշերը — ԽՄԲ.

Կոմիտաս մեծ ընթերցասեր մըն էր: Հայերին լեզուն՝ աշխարհաբար և դրաբար, աղեկ պիտեի, կհետաքրքրվեի ժամանակի լավագույն հայ ամսագրերով և մասնավորապես Կիարդար Մովսես խորհնացին, Նարեկացին, Նղիշեն, Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» և զանոնք հայ ժողովուրդի «մասունքներ» կանվանելու: Կպատմեր, որ իր ուսանողական տարիներին ինք ընտրած էր իր կյանքի ուղին: Ան հաճախ կըսեր. «Միայն երգիչ մը ըլլալ և չոր երաժշտական մասնագիտութիւնը չի բավարարեր պիս», — և վստահ շեշտով մը կ'ավելցնէր, — «ես պիտի հասնիմ իմ բուն նպատակին՝ հայկական երաժշտութեան դանձերը դուրս պիտի բերեմ հայրենի ավերակներէն...»: Հայկական ժողովրդական բանահյուսութեան մասնավոր ժամեր կտրամադրեր և հարյուրավոր նմուշներ հավաքած էր:

Կոմիտաս բաշ պարող մըն ալ էր: Միևնույն ատեն ան ձևեր և բարբառներ հարազատորեն ընդօրինակելու բացառիկ շնորհք ունէր: Ծննդաբանի մեր մտերիմ հավաքույթներուն որքա՜ն հաճելի էր մեզ, երբ մեր խնդրանքին վրա, իր ծննդավայրին սորված պարերը թե՛ կերպեր, թե՛ կպարեր, և մենք ծափելով կողեւորեինք իր մատներու շխլշխլակոցները իր բազմաձև ճոճումներուն մեջ: Տղամարդոց հայտնի հայկական ժողովրդական պարերին առհասարակ անմոռանալի կմընա «շորոր» խիզախ ու խրոխտ պարը, որ սուրը ձեռքին, ծանր ճոճումներով և մարտական ձևերով կպարեր: Նույնպէս շինական կիներու պարերգները, որոնք կպարեր իրենց ձայնի հարազատ ելեէջներով և մարմնի ու ձեռքերու նրբին արտահայտութիւններով, հավետ անմոռանալի կմնան:

Կոմիտաս հոգատար էր իր առողջութեան: Ան կսիրեր վաղ արշալույսին և երեկոյան արեամուտի ժամանակ դաշտային պտույտները և կըսեր. «Ես սակաւ ուտելիքով կապրիմ, բայց առանց մաքուր օդ ծծելու՝ երբե՛ք»: Կոմիտաս բժախնդիր էր մաքրութեան. իր թխրակ դեմքը, սև մազերը մաքրութեան մեջ կիպլեին: Մեծ խնամք կտաներ իր հագուստներուն մաքրութեան: Հաճախ երբ միասին դաշտային պտույտներէ կվերադառնայինք, մինչև որ սառնորակ ջուրերով լվացվեր՝ չէր հանգստանար:

Մաքրասեր Կոմիտաս ճանճի ռեսերիմ թըշնամի էր: Բացի սենյակին պատուհաններէն, դուռն ալ բարակ շղարշով փակած էր: Կարծեր տեսնել զինքը, երբ հանկարծակի կատակալի բառերով կհարձակեր դռնէն ներս մտնողին վրա պոռալով. «Շո՛ւտ, շո՛ւտ մտիք»: Նվ եթէ այդ միջոցին ճանճ մըն ալ ներս մտնէր, ան չէր հանգստանար, մինչև որ դուրս չհաներ զգվելի միջատը, և բռնը-

ված ճանճը անիծելով, կըսեր. «Ի՛նչ, նորին նոտաներուս սրբազրի՛չ եկար...»: Անգամ մըն ալ մեր սենյակին մեկ ճանճը սատկեցնելու համար, ապակին կտորեց և իր սրամիտ խոսքով ըրածը արդարացուց ըսելով. «Այս անիծյալ ճանճը իր միկրոբով մեր երկուքին գլուխը կարող էր ուտել...»:

Կոմիտասի ամենասիրած գլուխներն մեկն էր Քանաքեռը. թե՛ Աբովյանի տնակը, թե՛ գլուխն դիտված հայրենի անհորիզոն տաթովթյունները կողեւորին իր երգելու տրամադրութիւնները: Ես այնքան հափշտակված էի իր քաղաքային երգերէն, որ երբեք չէի մերժեր միասին Քանաքեռ երթալ, հակառակ անոր, որ ես իրեն պէս մղոններ քալելու համար տոկուն և առույգ չէի: Այդպիսի օրեր, ներշնչվելով, անվերջ կերպեր և հայրենի բնութեան դիմաց բանաստեղծութիւններ կհորինէր և երբ իր բանաստեղծական շնորհքը կգլուխէի, ինքզինքը կհեգնէր և իր կուշտ ծիծաղի խրոխտ ձայնը վարձազանքեր մեր շուրջը:

Անգամ մը, դարնանային արեւծագին հետ ճեմարանէն ճամբա ելանք դեպի Քանաքեռ, այցելելու հաշատուր Աբովյանի տնակը: Այդ օրը սովորականն էր ավելի երկար տեւեց մեր ճամբորդութիւնը: Կոմիտաս հանկարծական որոշեց միացյալ ուժերով դաշտային ծաղիկներէն փունջ մը կազմել և նվիրել ի հիշատակ Աբովյանին: Որքա՜ն անմոռանալի էր անոր ոգևորութիւնը, երբ երեսայի մը պէս կթռկոտեր աջ ու ձախ դաշտային արահետներու երկայնքին, ամեն մեկ նոր ծաղիկի մը տեսքին իր հզոր ձայնով ինձ ալ իր մոտ կանչելով: Կեսօրին հասանք Աբովյանի տնակը: Լոտթիւնը համատարած էր այնտեղ: Կոմիտաս մեր միացյալ փունջերը գուրդուրանքով տեղավորեց տնակի պատուհանին առջև: Ինչպէս միշտ, նորեն շրջեցանք տնակին բոլորտիքը, նստանք անոր մուտքի սանդուխներուն վրա և մեր խոհերուն հետ նախաձաշեցինք: Կոմիտասի փափագով բարձրացանք տնակի կտուրը: Գարնանային զարթոնքը զարգարեր էր անոր անմահութիւնը: Թռչուններու երամակներ կճովողէին մեր շուրջը: Կոմիտաս իր ապրումներու ամենաշեղմ հուզումով երգեց «Ո՛վ մեծասքանչ դու լեզու»...: Անոր հզոր ձայնը արձագանքեց ամեն կողմ: Մեր վերադարձին, դուռ ու դրացի, նեղլիկ փողոցներու տնակներու շնիքներուն առջև հավաքված, իրարու կրացատրելին անոր էջմիածնի վանքին ձայնեղ Կոմիտասը ըլլալը:

Մշնանային օր մըն ալ Քանաքեռի բարձունքին նստած կհիանայինք մեր առջև պարզված բնութեան տեսարաններու վրա: Հանկարծ մոտակա ձորեն աղջկան մը գեղջուկ մեկ երգին ձայնը առինք: Կոմիտաս,

ըստ իր սովորության, զրպանեն թուղթի կտոր մը և մատիտ մը հանեց և սկսավ հայկական ձայնանիշներով նոտագրել:

Երեկոյան մեր ձեմարան վերադարձին ընթերի ժամն էր, և մեր ամբողջ օրվան երկար ճամբորդութենէն վերջ անդիմադրելիութեն սրված էր մեր ախորժակը: Բայց ի՞նչ զարմանք. Կոմիտաս տետրակ մը բերելով, սկսավ իր ձայնագրած երգը մաքուրի առնել: Երբ առաջարկեցի իրեն ճաշել և հետո աշխատիլ, ան պատասխանեց. «Մինչև մաքուրի շառնեմ երգի ելե՛լէնէրը, փշրա՛նք մըն ալ կոկորդիս վար շերթար»: Ես այդ օրը հասկըցա, որ Կոմիտաս սովորական մահկանացու մը չէր:

Կոմիտաս օր մը ինծի ըսավ. «Հայկական 50 հատ խաղ կա: Ես կկարծեմ, որ հայոց ձայնաշարը քանի մը ձայն կպարունակէ իր մեջ»: Եվ ուրախութեամբ վրա բերավ. «Ես դադունիքը գտեր եմ...»:

Օր մը Կոմիտասին հարցուցի, թե ինչու՞ է հայկական ձայնանիշերով կրերը: Ան պատասխանեց. «Եվրոպական 5 դմավոր թուղթ հանպատրաստից ես ուրկե՛ գտնեմ. իսկ հայկական ձայնանիշերը որեւէ թուղթի վրա անմիջապէս կգրեմ...»:

Օր մը Կոմիտաս ինձ պոլսական շարդիներ երգել տվավ և ծոցատետրին մեջ սկսավ գրել:

— Հայր սուրբ. — ըսի անոր, — եվրոպացիները արհամարհանքով կսեն այս շարդիները և կծաղրեն:

— Ատոնք հիանալի եղանակներ են և ատոնց ծնունդ տվողները հանճարներ են, — պատասխանեց Կոմիտաս:

Կոմիտաս Հակոբ Պարոնյանի երգիծարանական արվեստը այնքան կսիրեր, որ անոր գործերն շատերը անգիր գիտեր:

Կոմիտաս և ես կոմիզմի (երգիծանքի) վարպետներ նկատված էինք: Մեր ուսուցչական հանդիստի ժամերուն՝ ձեմարանի մեր ընկերներն կփնտրվէինք: Երբեմն ան և ես ոգևորվելով, Պաղտասար աղբարի դատաստանական ժողովը կներկայացնէինք, և վերջի վերջո, բով-բովի, մեր քայլերը համաչափ նետելով, պոռալով գոնեն ներս կմտնէինք...:

Կոմիտաս օր մը օպերետա մը գրեց Հակոբ Պարոնյանի «Փաղաքավարության վնասներ»-ն և աշակերտներուն սորվեցուց: Ներկայացումը անհաջող անցավ և վատ տպավորութիւն թողուց: Այս եղով առաջինը և վերջինը:

Կոմիտաս սովորութիւն ուներ առանց բարձի, կարծր թախտի մը վրա քնանալու, մաշինը ուղիղ վիճակի մեջ պահելով:

Երեք տարվան մեջ անգամ մը միայն տեսա Կոմիտասի կատաղի դայրույթը: — Ձեմարանի ցած պատշգամբին մեջ Կոմիտասն ու ես մտերմորեն կխոսէինք: Մեզմէ քիչ մը անդին ուսանողները հավաքված կերգէին, իրարմէ ետ ու առաջ, ցած ու բարձր ձայններով: Այդ բոլորին, առաջին անգամը ըլլալով, ես դիտեցի անոր կատաղի բարկութիւնը: Մինչև օրս չեմ մոռնար ջղայնութենէն անսր վզի երակներուն մատնաշափ ցցվիլը:

Իմացեր եմ, որ 1906-ին Փարիզի մեջ Կոմիտասի ցուցադրական մեկ համերգն վերջ, Ֆրանսացի հայտնի կոմպոզիտոր դաշնակահար Կլո-Դեբուսիի ծունկի գալով կհամբուրէ Կոմիտասի ձեռքերը, լսելով. «Հանճարեղ հայր Կոմիտաս, Ձեր երաժշտական հանճարի առջև կխոնարհիմ...»:

Կոմիտասի ձայնը մեծ դիպապզոն ուներ: Բեռլին գտնված միջոցին հայ ժողովրդական երգերը անձնապէս ցուցադրած համերգն վերջ: Բեռլինի օպերայի տնօրէնը անձամբ կհրավիրէ զինքը իրրե օպերայի գլխավոր երգիչ և կխոստանա բացառիկ վճարում: Կոմիտաս կպատասխանէ անոր. «Իմ երգչի կարողութիւնները մե՛կ նպատակի միայն պիտի ծառայեն — ժողովուրդիս երգն ու երաժշտութիւնը ծանոթացնել երաժշտական աշխարհին»:

1899-ին Կոմիտաս էջմիածնէն արտասահման երթալու ատեն, իրմէ խնդրեցի, որ «Բաց նամակ» հավաքածոյիս համար, անցած բոլոր տեղերէն պատկերազարդ բացիկներ ուղարկէր: Կոմիտաս հարգեց իր խոստումը. 7 հատ պատկերազարդ բաց նամակ ուղարկեց: 7-րդ բացիկը մեր սիրաչերմ ընկերական թղթակցութեան վերջին հիշատակը եղավ...:

